

пабудове міжпрадметных сувязей на дзейнасным узроўні, разуменню і асэнсаванаму ўспрыняццю фактаў культуры і гісторыі.

Такім чынам, сацыяльныя патрэбы ва ўзаемасувязі з новымі тэндэнцыямі ў адукацыі падкрэсліваюць актуальнасць фарміравання ў навучэнцаў навыкаў асэнсаванага чытання ў аспекце функцыянальнай адукаванасці і неабходнасць распрацоўкі педагогічных метадых з выкарыстаннем краязнаўча-этнаграфічных, архіўных, музейных, экскурсійных матэрыялаў.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. **Караткевіч, В. І.** Да беларускай мовы – праз асэнсаванае чытанне. Развіццё чытацкіх кампетэнцый у школьнікаў і студэнтаў / В. І. Караткевіч, І. І. Караткевіч // Народная асвета. – 2021. – № 2. – С. 28–31.
2. **Караткевіч, В. І.** Як заахвоціць школьнікаў да чытання кніг на роднай мове / В. І. Караткевіч, І. І. Караткевіч // Народная асвета. – 2022. – № 2. – С. 30–33.
3. Беларуская лексіка і граматыка: моўная стыхія і моўная норма : дапаможнік / І. І. Караткевіч [і інш.]. – Кіеў: Ліра-К, 2018. – 140 с.
4. **Короткевич, В. И.** Русский язык в системе образования Республики Беларусь / В. И. Короткевич, Е. В. Шарапова // Русский язык в глобальном научном и образовательном пространстве: материалы Междунар. науч. конгресса, Москва, 6–10 дек. 2021 г. – Москва: Гос. ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, 2021. – С. 4–7.
5. **Курков, И.** Могилевщина: легенды, события, люди / И. Курков, И. Пушкин. – Минск: Медиафакт, 2004. – 304 с.
6. **Позняк, А. В.** PISA-2018 в Республике Беларусь. Читательская грамотность / А. В. Позняк ; под науч. ред. Г. С. Ковалевой. – Минск: Медисонт, 2021. – 68 с.
7. **Henrich, J.** The weirdest people in the world? / J. Henrich, S. Heine, A. Norenzayan // Behavioral and Brain Sciences. 2010. – Vol. 33 (2–3). – P. 61–83.

УДК 811.161.3'373:78

Д. А. Карпечкіна, В. І. Сідарэнка

МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ ЯК ПРАДУКТЫЎНЫ СПАСАБ ПАПАЎНЕННЯ ТЭРМІНАЛАГІЧНАГА СЛОЎНІКА (НА МАТЭРЫЯЛЕ МУЗЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ)

Анатацыя. У артыкуле аналізуюцца намінацыі беларускамоўнай музычнай тэрміналогіі, утвораныя на аснове адной з асноўных разнавіднасцей семантычнай дэрывацыі – метафаразацыі. Выяўляюцца прадуктыўныя тэрмінаўтваральныя мадэлі музычных тэрмінаў, утвораных шляхам метафарычнай трансфармацыі.

Ключавыя словы: метафарызацыя, уласна метафарызацыя, спецыялізацыя значэння, тэрмінаўтваральная мадэль.

Імклівае развіццё навукі, выкарыстанне сучасных тэхналогій стымулюе з'яўленне мноства новых паняццяў, для называння якіх патрабуюцца ўсё новыя

і новыя намінацыі. Але колькасць моўных знакаў даволі абмежаваная, таму ў сучасным тэрмінаўтварэнні дастаткова актыўна эксплуатауюцца магчымасці лексіка-семантычнага тэрмінаўтварэння, г. зн. стварэння спецыяльнага наймення на аснове тых назваў, што ўжо трывала замацаваліся ў мове.

Метафарызацыя ў тэрміналогіі – гэта намінацыйны механізм, які заключаецца ў выкарыстанні агульнаўжывальнага слова для наймення аб’екта іншага класа (спецыяльнай сферы дзейнасці), падобнага ў якіх-небудзь адносінах да асноўнага.

У залежнасці ад ступені метафарызацыі вылучаюцца дзве асноўныя яе разнавіднасці: уласна метафарызацыя і спецыфікацыя (спецыялізацыя) значэння агульнаўжывальных слоў. Уласна метафарызацыя, якая характарызуецца частковым выкарыстаннем семантыкі агульнаўжывальнага слова пры фарміраванні спецыяльнага паняцця, прадстаўлена трыма тэрмінаўтваральнымі мадэлямі: перанос на аснове функцыянальна-атрыбутыўнага падабенства, перанос паводле фармальнага падабенства, перанос на аснове працэсуальнага падабенства. Для спецыфікацыі, якая можа ажыццяўляцца на аснове пераносу паводле абстрактна-функцыянальнай аналогіі або паводле працэсуальнага падабенства, уласцівы поўны пераход семантыкі агульнаўжывальнай лексемы ў семантыку тэрміна.

Утварэнне тэрмінаў шляхам метафарычнай трансфармацыі можна адлюстравач у выглядзе распаўсюджаных у беларускім тэрміназнаўстве схем, дзе **АС** – агульнаўжывальнае слова, **Т** – тэрмін, **ДП** – дыферэнцыйная прыкмета, якая адрознівае слова-тэрмін ад агульнаўжывальнай лексемы, **ІІІ** – інтэгральная прыкмета, аднолькавая для абодвух моўных знакаў, на аснове якой і адбываецца тэрмінаўтварэнне.

Асноўную групу беларускамоўных музычных тэрмінаў, што ўзніклі ў выніку ўласна метафарызацыі, складаюць адзінкі, утвораныя шляхам пераносу значэння на аснове функцыянальна-атрыбутыўнага падабенства:

– **гігант** – 1) істота, расліна незвычайных памераў, велікан; 2) асноўны фармат грампласцінкі, час гучання якой дасягаў 65 мін (мал. 1);

– **ланицуг** – 1) рад аднолькавых металічных звёнаў, паслядоўна злучаных адно з адным; 2) умоўная назва адлюстравання ў форме круга (спіралі) усіх танальнасцей мажору і мінору (мал. 2);

– **злучнік** – 1) службовае слова, якое ўжываецца для злучэння сказаў і слоў унутры сказа; 2) нотны сімвал у выглядзе ўвагнутай або выгнутай дугападобнай рысы, што звязвае ноты аднолькавай або рознай вышыні (мал. 3).

A C	гігант				гігант			T
	Д П	↓	асацыяцыя		↓	Д П		
			ІІІ – атрыбут					
‘нешта незвычайнага памеру’					‘грампласцінка з доўгім гучаннем’			

Мал. 1

A C	ланцуг				ланцуг			T
	Д П	↓	асацыяцыя		↓	Д П		
			ІІІ – атрыбут					
‘злучаныя адно з адным металічныя звёны’					‘адлюстраванне танальнасцей у форме спіралі’			

Мал. 2

A C	злучнік				злучнік			T
	Д П	↓	асацыяцыя		↓	Д П		
			ІІІ – функцыя					
‘службовае слова, якое звязвае сказы ці словы’					‘нотны сімвал, што звязвае ноты’			

Мал. 3

Значная колькасць спецыяльных музычных найменняў утворана шляхам пераносу **на аснове фармальнага падабенства**, якое звычайна праяўляецца пры графічным адлюстраванні спецыяльных паняццяў:

– **грэбень** – 1) пласцінка з радам зубоў для расчэсвання валасоў або заколвання і замацавання жаночай прычоскі; 2) мембранавы беларускі народны музычны інструмент (мал. 4);

– **жыраф** – 1) афрыканская жывёліна з вельмі доўгай шыяй і доўгімі нагамі; 2) адна з разнавіднасцей вертыкальнага фартэпіяна (раяля); па сілуэце нагадвае аднайменную жывёліну (мал. 5);

– **калена** – 1) нага ад каленнага сустава да таза; 2) частка ствала некаторых духавых інструментаў (мал. 6).

A C	грэбень				грэбень			T
		Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П		
				ІІ – выгляд, форма				
‘пласцінка з радам зубоў’					‘мембранавы музычны інструмент’			

Мал. 4

A C	жыраф				жыраф			T
	Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П			
			ІІ – выгляд, форма					
‘жывёліна з доўгай шыяй і нагамі’					‘разнавіднасць вертыкальнага фартэпіяна’			

Мал. 5

A C	калена				калена			T
	Д П	↓	асацыяцыя ІП – выгляд, форма	↓	Д П			
‘нага ад каленнага сустава да таза’				‘частка ствала музычнага інструмента’				

Мал. 6

Адзінкавыя найменні ўтвораны шляхам пераносу значэння **на аснове працэсуальнага падабенства**:

– **дыялог** – 1) размова паміж двюма асобамі, абмен рэплікамі; 2) чаргаванне музычных фраз, якія быццам бы адказваюць адна другой і выконваюцца двума галасамі або інструментамі ці адным інструментам, але ў розных рэгістрах (мал. 7);

– **мутацыя** – 1) змяненне спадчынных уласцівасцей арганізму; 2) пераход з аднаго гексакорда ў другі (мал. 8).

А С	дыялог				дыялог			Т
	Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П			
			ІІ – дзеянне					
‘размова паміж двюма асобамі’					‘чаргаванне музычных фраз’			

Мал. 7

А С	мутацыя				мутацыя			Т
		Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П		
				ІІ – дзеянне				
‘змяненне ўласцівасцей арганізму’					‘пераход з аднаго гексакорда ў другі’			

Мал. 8

Пры **спецыфікацыі** агульнаўжывальныя лексемы пад уздзеяннем адпаведнай тэорыі набываюць у сферы навуковай камунікацыі новае, больш вузкае ў параўнанні з агульнаўжывальным значэнне, якое звычайна звязана асацыятыўнымі сувязямі з семантыкай слова-дамінанты.

Большасць тэрмінаў, утвораных з дапамогай спецыфікацыі, з’яўляюцца вынікам **пераносу значэння на аснове абстрактна-функцыянальнай аналогіі**:

– **альбом** – 1) тэматычны збор відаў, малюнкаў, чарцяжоў і інш., пераплеценых разам або складзеных у папку; 2) асноўны від выдання даўгаігральных пласцінак з вінілу (мал. 9);

– **альтэрнатыва** – 1) неабходнасць выбару аднаго з двух або некалькіх магчымасцей, рашэнняў; 2) указанне ў двухчастковых танцавальных п’есах XVII–XVIII стст. на паўтор абедзвюх частак (мал. 10);

– **вертыкаль** – 1) прамая, напрамак якой супадае з напрамкам адвеса, вертыкальная лінія; 2) абазначэнне адначасовага гучання некалькіх гукаў (мал. 11).

А	альбом			альбом			Т
С		Д	↓	асацыяцыя	↓	Д	
		П		ІІІ – выгляд		П	
‘збор малюнкаў, чарцяжоў’				‘від выдання пласцінак’			

Мал. 9

А	альтэрнатыва			альтэрнатыва			Т
С		Д	↓	асацыяцыя	↓	Д	
		П		ІІІ – функцыя		П	
‘неабходнасць выбару аднаго з двух або некалькіх’				‘указанне на паўтор абедзвюх частак’			

Мал. 10

А	вертыкаль			вертыкаль			Т
С		Д	↓	асацыяцыя	↓	Д	
		П		ІІІ – атрыбут		П	
‘вертыкальная лінія’				‘абазначэнне адначасовага гучання’			

Мал. 11

Некаторыя музычныя тэрміны ўтвораны ў выніку спецыфікацыі **на аснове пераносу значэння па працэсуальным падабенстве**:

– **апрацоўка** – 1) вырабленне, адшліфоўка, падрыхтаванне да чаго-небудзь; 2) відазмяненне музычнага твора ў цэлым у сувязі з пэўнымі задачамі (мал. 12);

– **атака** – 1) імклівы напад войск на праціўніка; 2) рэзкі пераход ад дыхання да спеву (мал. 13);

– **біццё** – 1) ударэнне, стуканне; 2) заміранні і ўзмацненні гукаў, якія хутка ідуць адзін за адным і ўзнікаюць у выніку адначасовага гучання двух блізкіх па частотах тонаў (мал. 14).

А С	апрацоўка			апрацоўка			Т
	Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П		
			ІІІ – дзеянне				
‘вырабленне, адшліфоўка’				‘відазмяненне музычнага твора’			

Мал. 12

А С	атака			атака			Т
	Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П		
			ІІІ – дзеянне				
‘напад войск’				‘пераход ад дыхання да спе- ву’			

Мал. 13

А С	біццё			біццё			Т
	Д П	↓	асацыяцыя	↓	Д П		
			ІІІ – дзеянне				
‘ударэнне, стуканне’				‘заміранні і ўзмацненні гукаў’			

Мал. 14

Такім чынам, метафарычная трансфармацыя выступае важным сродкам абазначэння комплексаў ўяўленняў, якія да гэтага не мелі ў музычнай тэрміналогіі адэкватных назваў. Метафарызацыя садзейнічае найбольш аптымальнаму «выражэнню розных адносін пазамоўнай рэчаіснасці пры выкарыстанні мінімальнай колькасці моўных сродкаў» [1, с. 89].

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне: манаграфія / Д. В. Дзятко ; пад навук. рэд. П. А. Міхайлава. – Мінск: БДПУ, 2009. – 192 с.
2. Музыканы слоўнік беларуска-рускі. Музыкальны слоўвар руско-белорусский / аўт.-склад.: Г. Р. Куляшова [і інш.]; навук. рэд. : Г. Р. Куляшова, Л. А. Антанюк. – Мінск: Беларус. навука, 1999. – 559 с.